

Lapsesõbralik õigusemõistmine: menetluses osalevate laste vaatenurk ja kogemused

Uuringu lühikokkuvõte

UURINGU LÜHIKOKKUVÕTE

Uuringu "Lapsesõbralik õigusemõistmine: menetluses osalevate laste vaatenurk ja kogemused" eesmärk oli kaardistada, millised on laste seisukohad ja kogemused õigusemõistmises osalemisel nende endi silmade läbi. Uuringu raames keskenduti lastele, kes 10-14-aastaselt puutusid tsiviil- või kriminaalkohtumenetlusega kokku kas kannatanu, tunnistaja või muu menetlusosalisena. Andmete kogumisel kasutati eelkõige kvalitatiivset meetodit. Kõik uuringu käigus kasutatud meetodid, intervjuukavad jm dokumendid olid ette antud uuringu eestvedaja, EL Põhiõiguste Ameti (FRA) poolt.

Intervjuud lastega viidi läbi 2014. aastal. Peale seda, kui FRA avalikustas 2017. aasta kevadel uuringuaruande, mis käsitles võrdlevalt rahvusvahelises uuringus osalenud 9 EL riigi kogemusi, avalikustati ka Eesti uuringuaruanne.

Eestis moodustus esialgne valim 35 lapsest. Kuna kuus last tühistasid erinevatel põhjustel oma osaluse viimasel hetkel, viidi intervjuud läbi 29 lapsega. Täiendavalt viidi uuringu pilootfaasis läbi intervjuud 9 lapsega, mille eesmärgiks oli testida intervjuukava. Uuringu läbiviimisel oli lähtepunktiks, et iga lapsega kohtutakse kaks korda: esimesel kohtumisel tutvustati lapsele uuringut üldiselt ja küsiti tema nõusolekut taustaandmete kogumiseks, üldist informatsiooni tema juhtumi ja ärakuulamise kohta (juhtumi(te) tüüp, ärakuulamise aeg, koht jms). Lisaandmed iga juhtumi kohta koguti asjakohastelt täiskasvanutelt (nt lastekaitsetöötaja, lapse eestkostja, hooldaja või lapsevanem), kellel oli juurdepääs juhtumile ja kes olid võimelised pakkuma objektiivset informatsiooni juhtumi kohta. Mõnel juhul ei olnud selliseid isikuid võimalik kätte saada, neid ei olnud olemas või ei soovinud nad jagada informatsiooni uurijaga.

Andmete kogumine toimus täieliku konfidentsiaalsuse ja anonüümsuse põhimõttel ja nii lapse kui lapsevanema (või last esindava isiku) käest võeti kirjalik informeeritud nõusolek uuringus osalemiseks. Mitmetel juhtudel soovisid uuringus osalevad lapsed, et intervjuu toimuks kohe ja ei oleks jagatud kaheks osaks. Uuringusse kutsuti lapsi erinevatest Eesti piirkondadest ja etnilistest gruppidest. Valimi koostamisel võeti arvesse, et valim sisaldaks erinevat tüüpi juhtumeid ja esindaks erinevaid soo- ja vanusegruppe. Struktureeritud intervjuujuhis sisaldas üksikasjalikke juhtnööre intervjuude läbiviimise kohta. Samal ajal oli intervjuueerijatel võimalik lasta lapsel esitada tema enda lugu või kogemusi kuulamise ajal. Intervjuud salvestati ja transkribeeriti, kuid traditsioonilise kodeerimise ja kvalitatiivse sisuanalüüsi asemel kasutati intervjuude käigus saadud informatsiooni eelstruktureeritud aruandevormis. Lõpptulemusena valmis uuring, milles on mitmete eripalgeliste üksikjuhtumite põhjal analüüsitud laste kogemusi tsiviil- ja/või kriminaalmenetluses (oli mitmeid juhtumeid, kus laps oli kaasatud nii tsiviil- kui ka kriminaalmenetluses).

Uuringu tulemused näitavad, et õigusemõistmises osalevate laste kogemused erinevad üksteisest märkimisväärselt. See tuleneb nii kohtujuhtumite eripalgelisusest ja laste erinevast rollist menetluses, aga ka lastega menetluse käigus kokkupuutuvate spetsialistide erinevatest tövõtetest ning lapse isiklikust suhestumisest juhtumiga. Nii näiteks on perevägivald või

hooldusõiguse protsessides lapsed elusündmustest sedavõrd mõjutatud, et menetluse käigus võõrastega teema arutamine on lastele sageli äärmiselt stressirikas ja traumeeriv.

Kuigi on küsitlusmeetodeid, mis muudavad laste kogemuse vähem traumeerivaks, paljudel uuringus analüüsitud juhtudel juhendeid (nt laste küsitlemise käsiraamat või Euroopa Nõukogu (CoE) ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta) siiski ei järgitud ja laste põhiõigused ei olnud tagatud.

Intervjuud näitasid lisaks, et laste jaoks oli kokkupuutel õiguskaitseorganitega (politsei), ärakuulamisel ja kohtuistungite kontekstis üheks häirivaimaks teguriks adekvaatse informatsiooni puudumine. Sageli jäetakse laps teadmatusse ja see võib juhtuda igas ärakuulamise etapis. Intervjuude põhjal võib oletada, et lapse informeerimise praktika ei ole kuigi üksikasjalikult reguleeritud, pigem toimub teavitamine juhuslikult ja sõltub menetlusega seotud spetsialistidest. Üks laps meenutas 2014.a. toimunud juhtumit, kus puuduliku teavitamise tulemusena tuli lapse kooli ootamatult ametirõivais ja -autoga politseinik ülekuulamist teostama. Laps ei olnud kuidagi ette hoiatatud, samuti ei seletatud lapsele, miks teda kuulamisele viiakse, seega tõstatub sellistel juhtudel küsimus nii vaimsest ettevalmistusest kuulamises osalemiseks kui ka lapse privaatsuse küsimus. Kuigi taoliste juhtumite arv Eestis ilmselt pidevalt väheneb, ei ole tegemist isoleeritud juhtumiga. Näiteks koheldi tunnistajana varguse juhtumis osalenud last tema enda hinnangul kui potentsiaalset süüdlast – kogemus, mis oli lapse jaoks traumeeriv ja hirmuäratav. Last juhtumi lõpetamisest või selle lahendusest ei informeeritud, mistõttu laps oli pidevalt kartusseisundis, kui ta näiteks tänaval politseid kohtas. Ainult juhuslikult ja teiste inimeste kaudu sai laps mõned aastad hiljem teada, mis juhtumist sai ning et süüdlane on leitud ja menetlus lõpetatud.

Lapsed väljendasid rohkem rahulolu lastekaitsetöötajatega ja ärakuulamistega, mida viisid läbi lastekaitsetöötajad. Selliseid kuulamisi võib laste tagasiside põhjal pidada lapsesõbralikeks, ent uuringu kontekstis tuleb märkida, et paljusid uuringus käsitletud juhtumeid vahendati uuringusse lastekaitsetöötajate poolt ning see võis ka üldpilti mõjutada. Intervjuude koguarvu peale võisid sellised juhtumid olla siiski väga minimaalsed.

Põhimõtteliselt leidsid kõik lapsed, et neil on õigus olla ära kuulatud. Paljud lapsed hindasid positiivselt seda, et nad said mõjutada lõplikku menetlusotsust. Lapsed märkisid intervjuude ajal sageli, et kuulamise teostanud isikud olid sõbralikud; siiski ei suutnud nad lapsi aidata, sest lapse probleemid ei ole leidnud lahendust. Paljud lapsed peegeldasid intervjuudes otsustusprotsessi keerukust, eriti hooldusõiguse juhtumites, kus nad pidid valima kahe vanema vahel. Ka kriminaaljuhtumites, kus lapsel oli tunnistaja roll, märkisid lapsed hirmu õigusrikkuja (süüdistatava) ees. Samal ajal on lapse jaoks keeruline eristada eelnevalt juhtunud sündmusi ja menetlust.

Lisaks peab laste õigustest rääkimisel arvesse võtma Eesti kultuurilis-ajaloolist konteksti. Nn „läänelike väärtuste“ omaksvõtt ei ole Eesti ühiskonnas veel täielikult toimunud ja inimõigustesse, eriti aga laste õigustesse, suhtutakse väga erinevalt ka lastega töötavate spetsialistide seas. Lapse õigused on veel uus ja abstraktne temaatika nii spetsialistide kui ka laste endi jaoks. Laste õigusi võidakse mõista spetsialistide seas kui õigust mõne spetsiifilise õiguse tarbimisele ja õigusi võidakse tõlgendada kohustuste kaudu (osade spetsialistide

hinnangul: „nad [lapsed] teavad liigagi palju oma õigusi, aga kohustusi ei ole“, „me räägime liiga palju õigustest ja liiga vähe kohustustest“, või et nende hinnangul on laste jaoks õigus see, et "teen, mida tahan, mitte seda, mida pean"). Samal ajal väljendasid mitmed lapsed soovi, et neil oleks ka õigus mitte osaleda, kuna osalemine on liiga koormav ja vastutusrikas tegevus.

Siiski on olukord piirkonniti erinev: intervjuud lastega ja uuringu esimese etapi tulemused, kus viidi läbi intervjuud 51 lastega õigusmõistmises kokku puutuvate spetsialistidega (kohtunikud, prokurörid, advokaadid, lastekaitsetöötajad, psühholoogid jt), näitavad, et Ida-Virumaal ja venekeelsete laste seas on laste õiguste küsimus jäänud iseäranis abstraktsele tasandile. Oletuslikult võib olukord olla sarnane ka väiksemates Eesti kohtades, aga valimi piiratusel tulenevalt ei saa seda väidet kinnitada ega ümber lükata ning see vajab edasist uurimist. See võib aga osaliselt seletada, miks mõned intervjuueeritud lapsed vastasid laste õigusi puudutavatele küsimustele väga formaalselt ja ei soovinud neid süvitsi arutada - „lapse õiguse“ kui mõiste tõlgendamine on erinev, aga ka üldisemalt ei pruugi lapsel olla selget arusaama sellest, mida „lapse õigused“ tähendavad.

Teise olulise teemana kerkis intervjuudes üles ka küsimus lapse parimast huvist, mis on sarnane lapse õigustega – lapse parimat huvi tõlgendasid lapsed sageli kui midagi sellist, mis on seotud huvitegevusega või meeldiva tegevusega. Seega on uuringuaruandes diskuteeritud ka selle üle, kas ja mil määral lapsed tajuvad ja teavad, mis nende parimas huvides, ning kes peaks neid nende küsimuste juures toetama. Kokkuvõtlikult toob uuringuaruanne välja mitmeid kitsaskohti, mis vajavad senisest suuremat tähelepanu ja lahendamist.

Täispikk uuringuaruanne kättesaadav Balti Uuringute Instituudi veebis (inglise keeles): www.ibs.ee/publikatsioonid/